

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ
НИЗОМИЙ НОМИДАГИ ТОШКЕНТ ДАВЛАТ
ПЕДАГОГИКА УНИВЕРСИТЕТИ
ФАЛСАФА КАФЕДРАСИ

Ж. ТУЛЕНОВ

МИЛЛИЙ
ҚАДРИЯТЛАР
ВА ИЖТИМОИЙ
ТАРАҚҚИЁТ

ТОШКЕНТ
"ЎЗБЕКИСТОН"
1999

63.5 + 60.5 0
T 83

Мухаррир — Г. КАРИМОВА

2000
O'zb. Res. DK
3709

ISBN 5-640-02650-2

T 0301050800 - 72 99
351(04)99

© "ЎЗБЕКИСТОН" нашриёти, 1999.

МУҚАДДИМА

Ўрта Осиё халқлари азалдан башарият тафаккури хази-насига, илм-фан, маданият тараққиётига унутилмас ҳисса қўшиб келганлар. Аждодларимиз томонидан кўп асрлар мобайнида яратилган фан ва маданиятнинг барча соҳаларига тааллуқли нодир асарлар, қимматбаҳо фикр-мулоҳазалар ҳозирги кунда ҳам жаҳон халқлари маънавий дунёсини бойитиб, уларнинг маънавий камолотига хизмат қилиб келаётганидан фахрланамиз.

Ота-боболаримиз бизга қолдирган бой ва ранг-баранг маънавий меросни, миллий қадриятларимизни асраб-авайлаб, уларни замонавий илм-фан ютуқлари билан ижодий бойитиб, келажак авлоднинг тафаккури, дунёқараши-ни миллий ва умуминсоний қадриятлар асосида шакллантириб, уларнинг бунёдкорлик фаолиятини ошириш мустақиллик пойдеворини мустаҳкамлашнинг асосий гаровидир.

“Ҳозирги энг муҳим, энг долзарб вазифамиз, — дейди И.А. Каримов, — жамиятимиз аъзоларини, авваламбор, вояга етиб келаётган ёш авлодни камол топтириш, уларнинг қалбида миллий гоё, миллий мафкура, ўз Ватанига меҳр-садоқат туйғусини уйғотиш, ўзлигини англаш, миллий ва умумбашарий қадриятлар руҳида тарбиялашдан иборатдир”.¹

Ҳеч бир халқ, ўзлигини англамасдан, миллий маданияти, миллий қадриятларини асраб-авайлаб сақламасдан туриб бошқа халқларнинг қадриятларига ҳурмат-иззат билан қарай олмайди. Мустақил Ўзбекистоннинг куч-қудрати халқимизнинг умуминсоний қадриятларига содиқлигидадир.

¹ И.А. Каримов. Хушёрликка даъват. Т, “Ўзбекистон”, 1999 йил. 16-бет.

Мазкур рисолада ўтмишда оёғости қилинган, камситилган кадриятларимизнинг мустақиллик туфайли тикланиши ва мазмунан бойиши, уларнинг жамият тараққиётидаги ўрни, маънавий етук, баркамол инсонларни тарбиялашдаги аҳамияти, миллий ва умуминсоний кадриятларнинг муштараклиги каби масалалар устида сўз юритилади.

ҚАДРИЯТЛАР ТУШУНЧАСИ ВА МОҲИЯТИ

Жамият тараққиётининг муайян босқичларида ижтимоий ҳодисаларга муносабат хилма-хил тарзда намоён бўлади. Хусусан, мустақиллигимизнинг биринчи кунидан бошлаб ҳаётимизнинг барча жабҳаларида “қадриятлар”, “миллий тикланиш”, “миллий онг”, “миллий ғурур”, “миллий ифтихор” каби атамалар тез-тез ишлатиладиган бўлиб қолди. Бу бежиз эмас. Зотан, мустақиллик айни пайтда миллий тикланиш ҳамдир. Уни эса мазкур тушунчаларсиз тасаввур этиб бўлмайди. Аммо шуни таъкидлаш жоизки, қатағон сиёсати ва тузуми даврида бу атамаларни ишлатиш у ёқда турсин, уларни ҳатто ўзбекча луғат бойлигидан суриб чиқаришга ҳаракат қилинган эди. Бунга далил сифатида 1959 йили Москвада “Хорижий ва миллий луғатлар давлат нашриёти” томонидан чоп этилган, 40 мингдан ортиқ сўздан иборат “Ўзбекча-русча луғат”га ҳам, 1988 йили ЎзСЭ Бош таҳририяти чоп этган 50 минг сўзлик “Ўзбекча-русча луғат”га ҳам “қадрият”, “миллий тикланиш”, “миллий онг”, “миллий ифтихор” каби тушунчаларнинг киритилмаганлигини кўрсатиш мумкин. Шунингдек, 1981 йили Москвада “Рус тили” нашриёти томонидан чоп этилган, 60 минг сўзни қамраб олган икки жилдлик “Ўзбек тилининг изоҳли луғати”да ҳам бу сўзлар учрамайди. Шуниси борки, ҳатто баъзи русча-ўзбекча луғатларда ҳам “қадрият” сўзи қўлланилмаган. Жумладан, 1976 йили “Фан” нашриётида чоп этилган “Ижтимоий-сиёсий терминлар луғатида” “ценность” сўзининг тўртта маъноси алоҳида луғат мақоласи тарзида берилгани ҳолда уларнинг бирортасида “қадрият” маъноси ўз

ифодасини топмаган. Лекин луғатларда “миллатчи”, “миллатчилик” сўзлари бор.

Хўш, буни қандай изоҳлаш мумкин? Фикримизча, бундай вазият ўз-ўзидан ёки тасодифий туғилгани йўқ. Бу оқ ва қизил мустамлакачиларнинг минтақамиз халқларини ўзларининг кўп асрлик тарихи, бой ва ноёб миллий мероси, қадриятларию маънавиятидан жудо этиб, манкуртларга айлантиришга қаратилган сиёсати натижасидир.

Хукмрон сиёсат тарафдорлари ва уларнинг маддоҳлари “миллий истиқлол”, “миллий ифтихор”, “миллий гурур” каби атамаларни кишида миллатчилик кайфиятини уйғотадиган тушунчалар деб ҳисобладилар ва уларни истифода этувчи маҳаллий миллат вакиллари миллатчиликда айбланиб, тазйиқ остига олиндилар. Шунинг учун ҳам мазкур тушунчалар кўп йиллар давомида ижтимоий-сиёсий ҳаётимизда ишлатилмай келинди. Ҳатто уларни сўз бойлигимиздан чиқариб ташлаш хавфи ҳам туғилди десак, ҳақиқатдан узоқ бўлмайти.

Истиқлол халқимизга сўз ва фикр эркинлиги билан бир қаторда, илгари тақиқланиб келинган кўпгина миллий тушунчаларни ҳам ҳаётимизга қайтарди. Эндиликда “қадриятлар”, “мустақиллик”, “истиқлол”, “миллий ифтихор” каби тушунчалар ўзининг асл мазмунига эга бўлмоқда.

Шуни мамнуният билан айтиш керакки, мазкур атамаларнинг ҳаётимизга кириб келиши ва қисқа вақт ичида теран илдиз отиб кетишида муҳтарам Президентимиз И.А. Каримовнинг хизматлари катта. Унинг асарлари ва нутқларида мустақиллик туфайли ҳаётимизнинг барча соҳаларида рўй бераётган туб ўзгаришлар, жумладан миллий қадриятларимиз, маданиятимиз, урф-одат, анъаналаримизнинг тикланиши, миллий гуруримиз, миллий ўзлигимизни англашимизнинг тикланиши ва тобора юксалаётганлиги фахр-ифтихор билан қайд қилинади.

Хўш, қадриятлар тушунчасининг ўзи нима? Унинг моҳияти, асосий жиҳатлари нимадан иборат? Энг аввало шуни қайд қилиш керакки, қадриятлар жуда сер-

мазмун ва кўпқиррали тушунчадир. Шунинг учун ҳам адабиётларда мазкур тушунчага турлича ёндашувларни учратишимиз мумкин. Масалан, “Фалсафа энциклопедияси”нинг бешинчи жилдида қадриятлар қуйидагича тавсифланган:

“Қадрият фалсафий ва социологик тушунча. У биринчидан, бирор объектнинг ижобий ёки салбий қимматини, иккинчидан, ижтимоий онгнинг норматив белгиловчи-баҳоловчи жиҳати (субъектив қадриятлар ёки онг қадриятлари)ни ифода этади”¹.

Шунга яқин нуқтаи назар Ўзбек Совет Энциклопедиясида ҳам баён этилган: “Қадрият (фалсафа ва социологияда) — воқеликдаги муайян ҳодисаларнинг инсоний, ижтимоий ва маданий аҳамиятини кўрсатиш учун қўлланиладиган тушунча”².

Таниқли файласуф олим В.П. Тугариновнинг фикрича, “... қадриятлар муайян жамият ёки синфга мансуб кишилар турмуши ва маданиятининг ҳақиқий ёки идеал неъматлари бўлган табиат ва жамият ҳодисаларининг моҳияти ёки ҳодисанинг бир жиҳатидир. Бу неъматларнинг қадриятлар дейилишига сабаб — кишилар уларни қадрлайдилар, чунки бу қадриятлар уларнинг шахсий ва ижтимоий турмушини бойитади. Шунинг учун ҳам кишилар ўз тасарруфларидаги қадриятларни ҳимоя қиладилар ва ўзлари учун мақсад ёки идеал бўлган қадриятларни амалга оширишга интиладилар.

Қадриятлар ичида энг биринчи ва энг умумийси ҳаётнинг ўзидир, чунки ҳаётдан маҳрум бўлиш бошқа барча қадриятлардан фойдаланишни йўққа чиқаради, ... қолган қадриятлар, аслини олганда, ҳаёт неъматларининг моҳиятидир, маданий қадриятлардир”³.

Олим “қадрият” ва “баҳо” тушунчаларини бир-биридан фарқлаш зарурлигини уқтиради. Қадрият реал ёки орзудаги ҳодиса (бор нарса ёки идеал)дир, баҳо эса шу ҳодисага муносабатни билдиради. У ёки бу

¹ Философская энциклопедия. М., 1970, т.5, с.462.

² Ўзбек Совет Энциклопедияси. 14-жилд, Т., 1980, 7-бет.

³ В.П. Тугаринов. О ценностях жизни и культуры. Л., 1960. с.3.

ҳодисани қадриятларга мансуб ҳолда ҳисоблаш, яъни уни қадриятларга қўшиш ёки қўшмаслик ана шу муносабатга — ижобий ёки салбий баҳога боғлиқ.

Дарҳақиқат, қадриятларнинг ҳаётдаги ўрни ва аҳамияти баҳолаш туфайли белгиланади. Баҳолаш эса инсонларнинг эҳтиёжлари, манфаатлари, мақсадлари, қизиқишларидан келиб чиқади. Маълумки, жамият аъзоларининг эҳтиёжлари, манфаатлари, мақсадлари хилма-хил бўлиб, кўпинча улар бир-бирига зид келиши мумкин. Шунинг учун ҳам муайян ижтимоий гуруҳлар, миллатлар, синфлар учун олий қадрият бўлиб ҳисобланиб келинган табиат ва жамият ҳодисалари бошқалар учун қадрият бўлмаслиги ҳам мумкин ва аксинча.

Миллат ва халқларнинг диний эътиқоди, маросим ва анъаналари миллий қадриятлар сифатида ўзининг асл ҳаётий сифатини тиклаб олмоқда.

Бундан шундай хулоса чиқариш мумкин: табиат ва жамият ҳодисаларини қадрият туркумига киритиш ва киритмаслик кишиларнинг эҳтиёжлари, манфаатлари, орзу-умидлари, мақсадлари билан белгиланади.

Демак, қадрият дейилганда инсон ва инсоният учун аҳамиятли бўлган, миллат, элат ва ижтимоий гуруҳларнинг манфаатлари ва мақсадларига хизмат қиладиган ва шу туфайли улар томонидан баҳоланиб қадрланадиган табиат ва жамият неъматлари ҳодисалари мажмуини тушунмоғимиз лозим.

Мазкур таърифдан кўриниб турганидек, қадриятлар, биринчидан, воқеликда мавжуд бўлган табиат ва жамият неъматлари, ҳодисаларини ифодалайди; иккинчидан, уларни қадрият туркумига киритиш ва киритмаслик кишиларнинг эҳтиёжлари, манфаатлари, мақсадлари, орзу-умидлари билан белгиланади; учинчидан, табиат ва жамият неъматлари, ҳодисаларнинг қадриятлар туркумига киритилишининг асосий сабаби — кишилар уларни қадрлайдилар, авайлаб-асрайдилар, чунки, бу қадриятлар уларнинг шахсий ва ижтимоий турмушини бойитади.

Қадриятлар ижтимоий хусусиятга эга бўлиб, кишиларнинг амалий фаолияти жараёнида шаклланади ва

ривожланади. Қадриятлар кишиларнинг турли соҳадаги, аввало, ишлаб чиқариш, меҳнат соҳасидаги фаолияти учун фойда келтирадиган нарса ва ҳодисалар мажмуи билан боғлиқ равишда юзага келади. Сўнгра аста-секин субъект фаоллигининг орта бориши оқибатида нисбий мустақил соҳа тарзида амал қила бошлайди. Табиат ва жамият ҳодисалари инсон фаолияти натижасида, унинг эҳтиёжларини қондириш натижасида қадрият сирасига киритилади. Инсоннинг манфаатлари, эҳтиёжларини қондира олмаган, орзу-истаклари, идеалларига мос келмайдиган табиат ва жамият ҳодисаларини қадриятлар деб ҳисоблаш ноўриндир. Масалан, табиатдаги қазилма бойликлар инсон эҳтиёжларини қондириш учун ишлатила бошлагандан кейингина қадриятга айланади. Шунгача уларни табиий бойликлар деб ҳисоблашимиз лозим.

ҚАДРИЯТЛАРНИНГ АСОСИЙ ТУРЛАРИ

Қадриятлар ўзининг моҳиятига кўра бир неча турга бўлинади. Жумладан, инсон ва унинг ҳаёти энг олий қадрият ҳисобланади. Инсон йўқ жойда бирон нарсанинг кадр-қиммати ҳақида сўзлаш бемаънилиқдир. Шунинг учун ҳам инсон кадр-қимматини эъзозлаш, унинг турмушини яхшилаш, билими ва маданий савиясини ривожлантириш, соғлиғини сақлаш, ҳаётини ҳимоя қилиш давлатимиз сиёсатининг асосий йўналишини ташкил этади. Жамиятимизда рўй бераётган туб ўзгаришларнинг, ислоҳотларнинг барчаси кишилар ҳаёти тўқ, бой, гўзал бўлиши, инсон ўзини чинакам эркин ҳис этиши, ўз меҳнатининг, ўз тақдирининг, ўз мамлакатининг эгаси бўлишини таъминлашга қаратилгандир.

Президентимиз И. Каримов таъкидлаганидек, “жамиятни ислоҳ қилиш ва янгилаш бўйича кўп қиррали фаолиятимиз марказида инсон, суверен Ўзбекистоннинг фуқароси туради. Ислоҳотларнинг мазмуни айти ҳар бир фуқаро ўз қобилятини, ўз истеъдодини намоён этишига, шахс сифатида ўзини кўрсатиш имко-

ниятига эга бўлишига қаратилган. Сиёсий ва ижтимоий ҳаётдаги барча ўзгаришлар айна мана шу олий мақсадга эришишга — ҳар бир кишининг ҳаётини яхшироқ, муносиброқ, маънавий жиҳатдан бойроқ қилишга бўйсундирилган”¹.

Истиқлол туфайли республикамизда кейинги йилларда инсоннинг шахсий ҳақ-ҳуқуқлари, эркинликлари ва қадриятларини муҳофаза қилиш, турмуш фаровонлигини ошириш масаласида жуда катта ишлар амалга оширилмоқда.

Инсон эҳтиёжларини қондиришда табиий қадриятлар катта аҳамият касб этади. Табиий қадриятларга ер усти ва ер ости бойликлари, сув, ҳаво, ўрмонлар, ўсимликлар, ҳайвонот дунёси ва бошқалар киради.

Иқтисодий аҳамиятга эга бўлган табиий хом ашё уюмлари — фойдали қазилмалар Ўзбекистон Республикасининг миллий бойлиги, унинг асосий қадриятларидандир. Ўзбекистон беҳисоб табиий бойликларга, қулай географик муҳитга эга.

Инсон меҳнати, хатти-ҳаракати, ақл-заковати билан яратилган “иккинчи табиат”, яъни турли-туман моддий бойликлар, завод ва фабрикалар, ишлаб чиқариш кучлари, транспорт воситалари, асбоб-ускуналар, турар-жой, мол-мулк, ноз-неъмат ва шу кабилар моддий қадриятлар ҳисобланади.

Маълумки, моддий қадриятларнинг асосини жамиятимизнинг моддий-техника базаси ташкил қилади. Инсоният жамиятининг ҳар бири ўзига хос моддий-техника базасига эга. Улар бир-биридан сифат жиҳатидангина эмас, балки миқдор жиҳатидан ҳам фарқ қилади.

Моддий қадриятларнинг негизини мулк ташкил этади. Ўзбекистон Республикаси Конституциясида ёзилганидек, давлат истеъмолчиларининг ҳуқуқи устунлигини ҳисобга олиб, иқтисодий фаолият, тадбиркорлик ва меҳнат қилиш эркинлигини, барча мулк шакллари-

¹ *И. Каримов. Ўзбекистон иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш йўлида. Т., “Ўзбекистон”, 1995, 247-248-бетлар.*

нинг тенг ҳуқуқлилигини ва ҳуқуқий жиҳатдан баб-баравар муҳофаза этилишини кафолатлайди.

Инсоннинг ҳаётида маданий-маънавий қадриятлар катта ўринни эгаллайди. Унга илмий-техникавий ва интеллектуал имкониятлар, маориф, таълим-тарбия, тиббий хизмат, миллий мерос, диний қадриятлар, турли шаклларда намоён бўладиган маданият дурдоналари, тил, адабиёт, санъат, халқ ҳунармандчилиги маҳсулотлари, ноёб тарихий ва маданий ёдгорликлар, архитектура ва ҳоказолар киради.

Ўрта Осиё азал-азалдан илм-фан ва маданиятнинг, адабиёт ва санъатнинг марказларидан бири бўлиб келган. Бу ўлкада етишиб чиққан буюк мутафаккирлар жаҳон илм-фани ва маданиятини ўз кашфиётлари ва ўлмас асарлари билан ижодий бойитиб, юқори чўққига кўтардилар, унинг кейинги тараққиётига самарали таъсир кўрсатдилар.

Ахлоқий қадриятлар кишиларнинг бир-бирларига, ўзлари мансуб жамоага, ватанга нисбатан тарихан таркиб топган муносабатларини ифодалайди. Ахлоқ муайян хулқ-атвор, одоб, хатти-ҳаракат, меъёр, қоида ва принциплар мажмуасидир. Кишиларнинг ўзаро муносабатларида мавжуд хатти-ҳаракат, одоб, меъёр ва қоидаларнинг йиғиндисидан ташкил топган ахлоқ тушунчаларига яхшилик ва ёмонлик, бурч, виждон, шаън (ор-номус), бахт, адолат, идеал кабилар киради. Инсоннинг оила, жамият, халқ манфаатларини англаб қилаётган ҳар қандай хатти-ҳаракати яхшилик категорияси нуқтаи назаридан баҳоланади. Бурч — кишининг Ватан, халқ, жамоа, оила билан ўзаро муносабатларида ўз олдидаги мажбурият ва масъулиятни сезиши, уларга нисбатан садоқатини ифодалайди. Виждон — кишининг хатти-ҳаракатига ўзининг муносабатини, кишининг ўз хулқ-одоби учун маънавий масъулият ҳиссини ифодалайди. Шаън тушунчаси шахсга жамият берадиган ижтимоий баҳони белгиловчи ва шахс қадрқимматини ифода қилувчи категориядир. Бахт тушунчаси инсоннинг ижтимоий ва шахсий ҳаётидаги ўз фа-

олияти, рўёбга чиққан орзу-истак ва мақсадларидан мамнунлигини билдиради. Ахлоқ категориялари инсоннинг юриш-туришига баҳо беради, уни жамиятда мавжуд, кўпчилик маъқуллаган хатти-ҳаракатга чорлайди.

Жамият тараққиёти, инсон ҳаётида ижтимоий-сиёсий қадриятлар алоҳида ўрин тутаети. Эркинлик, тенглик, биродарлик инсоният томонидан ҳамиша эъзозланиб, қадрланиб келган.

Инсоннинг эркинлиги, унинг шон-шухрати ва қадр-қиммати жамиятимизнинг олий қадриятидир. Ўзбекистон Республикасининг Конституциясида бу тўғрида шундай сўзлар ёзилган: “Ўзбекистон Республикаси демократия, умуминсоний принципларга асосланади, уларга кўра инсон, унинг ҳаёти, эркинлиги, шаъни, қадр-қиммати ва бошқа дахлсиз ҳуқуқлари олий қадрият ҳисобланади.

Демократик ҳуқуқ ва эркинликлар Конституция ва қонунлар билан ҳимоя қилинади”¹.

Жаҳон халқлари томонидан эътироф этилган “Инсон ҳуқуқлари ва эркинликлари декларацияси”га мувофиқ, Ўзбекистон Республикасининг Конституциясида ҳар бир инсоннинг фуқаролик, шахсий ҳуқуқ ва эркинликлари, сиёсий, иқтисодий ва ижтимоий ҳуқуқлари кафолатланган, фуқароларнинг бурчлари белгилаб қўйилган.

Ижтимоий-сиёсий қадриятлар ичида истиқлол туфайли қўлга киритилган барқарорлик, тинчлик, тотувлик алоҳида аҳамият касб этади.

“Кўп миллатли жамиятимизда, — дейди И. Каримов, — ижтимоий-сиёсий барқарорлик, фуқаролар ўртасида тинчлик ва миллатлараро тотувлик сақланганлиги мустақил Ўзбекистоннинг бунёд бўлиши ва ривожланишининг биринчи, бошланғич босқичида қўлга киритилган энг асосий ютуқ бўлди”².

“Барқарорлик, тинчлик, тотувлик — булар давлатчилигимизнинг янги биноти барпо қилинадиган пойде-

¹ Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси, 11-бет.

² И.А. Каримов. Ўзбекистон иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш йўлида, Т., “Ўзбекистон”, 1995, 167-бет.

вордир. Бу бизнинг эртанги порлоқ кунимизга олиб борадиган йўлдир... Тинчлик ва барқарорлик — булар халқаро ҳамжамият билан бирлаштирувчи воситадир... Инсонпарварлик, яхшилик, софдиллик сингари умуминсоний қадриятларни қабул қилган ва биргаликда баҳам кўрган мамлакатгина, халқгина бутун дунё халқларига яқин ва тушунарли бўлиши, жаҳон ҳамжамиятига қабул қилиниши мумкин. Фақат улар билан тенг ҳуқуқли, ўзаро манфаатли муносабатлар ўрнатилиши мумкин”¹.

Юқорида биз қадриятларнинг асосий турларига тўхталиб ўтдик, холос. Қадриятлар шулар билан чеғараланиб қолмайди, албатта.

Қадриятлар субъектини инобатга олган ҳолда, турли шаклдаги мулкдорларга тегишли бўлган моддий ва маънавий қадриятларнинг мавжудлигини эслатиб ўтиш жоиздир.

Маълумки, республикамиз иқтисодиёти негизини хилма-хил шакллардаги мулк ташкил этади, “Ўзбекистон Республикасида мулкчилик тўғрисидаги” қонунга 1993 йил 7 майда қилинган қўшимчага мувофиқ, ҳозир мамлакатимизда беш хил мулк шакли мавжуд. Уларга қуйидагилар киради: 1) хусусий мулк; 2) ширкат (жамоа) мулки; 3) давлат мулки; 4) аралаш мулклар; 5) бошқа давлатлар ҳамда халқаро ташкилотлар юридик ва жисмоний шахсларининг мулки.

Юқорида кўрсатилган мулк эгаларининг тасарруфидаги моддий ва маънавий бойликлар турли мулк эгаларининг қадриятларини ташкил этади.

Қадриятлар амал қилиш доирасига кўра миллий, минтақавий ва умуминсоний турларга бўлинади.

Миллий қадриятлар мураккаб ижтимоий-руҳий ҳодиса бўлиб, у миллатнинг тили, маданияти, тарихи, урф-одатлари, анъаналарини, жамики моддий ва маънавий бойликларини, иқтисодий, ижтимоий-сиёсий ҳаётининг барча томонларини қамраб олади.

Инсоннинг қайси миллатга мансуб эканлиги ҳақидаги тасаввури фақат ғоягина эмас, балки туйғу ҳамдир.

¹ И. А. Каримов. Ўзбекистон иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш йўлида, Т., “Ўзбекистон”, 1995, 170-171-бетлар.

Бу туйғу кишида миллатнинг тарихи, руҳияти, ҳозирги ҳолати ва хусусиятини тушуниш, ҳис қилиш шаклида мужассамлашган бўлади. Инсонда миллий онг ва ғурур бўлмаса, у ўзининг қайси миллатга мансублигини ҳис этмаса, унинг миллий қадриятларни англашини тасаввур қилиш қийин. Токи миллатлар, миллий мафқура-лар мавжуд экан, миллий муносабатлар ҳам, миллий ҳис-туйғулар ҳам, миллий қадриятлар ҳам сақланиб қолаверади. Миллатни миллий қадриятлардан маҳрум қилишга уриниш тарих ва инсоният олдидаги энг катта жиноятдир.

Ҳар бир руҳан соғлом кишида ўз қадр-қимматини сақлаш, ўзини ҳурмат қилиш туйғуси мавжуд. Ҳар бир миллатда ҳам худди шу ҳолатни кузатиш мумкин. Миллатларнинг ўзлигини англаш жараёни такомиллашган сари миллий манфаатлар ҳам, миллий қадриятлар ҳам кучайиб, мустаҳкамланиб бораверади.

Минтақавий қадриятлар — иқтисодиёти, маданияти, тарихи, тили, урф-одат ва анъаналари муштарак бўлган халқлар манфаатларига хизмат қиладиган табиий ва ижтимоий ҳодисалар мажмуини ташкил этади.

Минтақавий қадриятларга мисол сифатида Ўрта Осиё ҳудудида истиқомат қилувчи ўзбек, қozoқ, тожик, қирғиз, туркман халқларига хос бўлган қадриятларни эслатиб ўтишимиз мумкин. Буюк Турон диёрида униб-ўсган мазкур халқларнинг тарихи, тили, маданияти, дини, урф-одати ва анъаналарида жуда кўп умумийлик мавжуд. Улар ҳамиша бир-бирларига оғанини, қуда-қудағай бўлганлар, ҳозир ҳам баҳамжиҳат, тотув ҳаёт кечирмоқдалар. Мазкур халқларнинг иқтисодий, маданий, маънавий, савдо-сотик муносабатлари жуда қадим замонларга бориб тақалади.

Қадимдан бир маънавий-руҳий иқлимдан нафас олиб келган халқларимиз тарихимизнинг айниқса бугунги масъулиятли даврида ақл, заковат ва шижоат, дунёвий салоҳият ва миллий ғурур талаб этадиган бир паллада яна ҳам яқинроқ, яна ҳам меҳр-оқибатлироқ бўлишлари лозимлигини ҳаётнинг ўзи тақозо қилмоқда.

Умуминсоний қадриятлар миллий ва минтақавий қадриятлардан мазмуни жиҳатдан чуқур ва кенг бўлиб, умумбашарий аҳамият касб этади. Умуминсоний қадриятлар жаҳондаги барча миллатлар, элатлар ва халқларнинг мақсад ва интилишларига мувофиқ келади. Шунини таъкидлаш керакки, жаҳондаги биронта халқ ва миллат ўзидан бошқа халқ ва миллатлардан, умуман жаҳон цивилизациясидан мутлақо ажралган алоҳида маданиятга эга эмас. Миллатлар бошқа халқларнинг маданий-маънавий ютуқларидан фойдаланмай туриб ривожлана олмайдилар. Шу сабабли барча халқларнинг ижтимоий-иқтисодий, маданий-маънавий ривожланиши, тарихи бир-бири билан чамбарчас бўлиб кетган.

Умуминсоний қадриятлар туркумига инсоният цивилизациясининг тараққиёти билан боғлиқ бўлган умумбашарий муаммолар киради. Улардан энг асосийлари Ер юзиде илм-фанни тараққий эттириш, тинчликни сақлаш, ядровий қуролланиш пойгасини тўхтатиш, халқаро хавфсизликни таъминлаш, турли касалликларнинг олдини олиш, табиатни муҳофаза қилиш, қашшоқлик ва саводсизликка барҳам бериш, саноат хом ашёси, энергия манбалари ва озиқ-овқат билан таъминлаш, коинотни ва жаҳон океани ресурсларини ўзлаштириш билан боғлиқ бўлган муаммолар киради.

Қадриятларнинг жамият тараққиёти, инсон ҳаётига кўрсатадиган таъсири нуқтаи назаридан прогрессив ва реакцион қадриятларга ажратилишини ҳам эсдан чиқармаслик керак. Жамиятимизнинг иқтисодиёти, маданияти ва маънавиятининг илгари қараб ривожланишига, миллий ахлоқ, одоб, урф-одат негизларида комил инсонни тарбиялашга, мустақил республикамизни ҳар томонлама мустаҳкамлаб, жаҳон цивилизациясига қўшишга астойдил хизмат қиладиган қадриятлар — бу прогрессив қадриятларни ташкил этади. Аксинча, республикамиз олдида турган ижтимоий-сиёсий, иқтисодий, маданий, маънавий муаммоларни ҳал этишга тўсқинлик қиладиган ҳодисалар реакцион қадриятларга киради.

Прогрессив қадриятларнинг барча турлари инсоннинг фаровон ҳаёт кечириши, эркин яшаши, маънавий-ахлоқий камол топиши учун хизмат қиладиган воситалар ҳисобланади. Шунинг учун ҳам уларни авайлаб-асраш, юксалтириш инсон шахсий ҳаётида ҳам, жамият тараққиётида ҳам катта аҳамият касб этади.

ҚАДРИЯТЛАРНИНГ ЖАМИЯТ ТАРАҚҚИЁТИДАГИ ЎРНИ

Қадриятлар жамиятимизнинг бойлиги, бизнинг миллий ифтихоримиз. Уларни авайлаб-асраш ва муҳофаза қилиш барчамизнинг бурчимиздир. “Фуқаролар Ўзбекистон халқининг тарихий, маънавий ва маданий меросини авайлаб-асрашга мажбурдирлар. Маданият ёдгорликлари давлат муҳофазасидадир”¹, деб ёзиб қўйилган Конституциямизда.

Миллий қадриятларга ҳурмат билан қараш миллатнинг ўзига ҳурмат билан қарашининг асосий бўғинидир. Минг йиллар мобайнида шаклланган миллий қадриятларимиз ҳозирги даврда яратилган маданий-маънавий бойликлар билан қўшилиб, тараққиётимизни тезлатади, гоёвий ва маънавий покланишни таъминлашга кўмаклашади.

Қадриятларнинг барча турлари инсоннинг фаровон ҳаёт кечириши, эркин яшаши, маънавий-ахлоқий камол топиши учун хизмат қиладиган воситалар бўлиб ҳисобланади. Шунинг учун ҳам қадриятларни авайлаб-асраш, уларни қўриқлаш, юксалтириш ҳар бир шахс ҳаётида ҳам, жамият тараққиётида ҳам катта аҳамият касб этади.

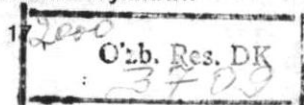
Башарият кўп минг йиллик тарихи давомида эркин, бахтли ва гўзал ҳаёт кечириш учун зарур бўлган хилма-хил қадриятларни яратди, инсон, унинг ҳуқуқи ва эркинликларини ҳимоя қиладиган қонунлар, сиёсий ташкилотларни бунёд этди. Инсоннинг гўзал яшаши учун зарур бўлган бадиий-эстетик қадриятларни ривожлантирди, кишиларнинг бир-бирига ва жамиятга

¹ Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси, 18-бет.

бўлган муносабатларини белгилаб берадиган ахлоқий қоидалар мажмуини жорий этди ва ҳоказо. Мазкур ижтимоий-сиёсий, маданий-маънавий ва ахлоқий қадриятлар жамият тараққиётида салмоқли ўрин эгаллаб, кишиларнинг инсоний фазилатларини юксалтиришда катта хизмат қилиб келмоқда. Лекин, шу билан бир қаторда, инсон ўзи яратган ижтимоий-сиёсий, маданий-маънавий, ахлоқий қадриятларни кўп ҳолларда поймол қилиб келаётганлигини ҳам тан олишимиз керак. Қонунбузарлик, ахлоқсизлик, миллатимизнинг урф-одат ва анъаналарига зид келувчи хатти-ҳаракатларнинг аҳоли, айниқса, ёшлар ичида авж олиб кетаётгани бунга мисол бўла олади. Буларнинг олдини олиш ҳозирги кунда жамиятимиз олдида кўндаланг турган долзарб вазифадир.

Кишиларни қадриятларга истеъмомли ёки кузатувчи сифатида қараш кайфиятидан холи этиб, аксинча, уларни янада кўпайтириш, юксалтириш пайида бўлишларига эришиш учун алоҳида эътибор бериш керак. Маълумки, ҳаётда ҳеч бир нарса абадий эмас. Бу қадриятларга ҳам тааллуқлидир. Шундай экан, уларни доимо бойитиб, ривожлантириб, кўпайтириб, янгилаб турмоғимиз даркор.

Қадриятлар катта ижтимоий-сиёсий, фалсафий, тарбиявий аҳамиятга эга. Улар ўтмиш билан ҳозирги кун ўртасидаги ворисийликни ифодалайди, шу туфайли миллатнинг тарихи, унинг ўтмиш ҳаёти, маданияти гадаланади. Шунинг учун ҳам ҳар бир сиёсий тузум, ҳар бир давлат қадриятлардан ўз мақсади, манфаати йўлида фойдаланиб келган ва ҳозир ҳам шундай бўлмоқда. Қадриятлар ўз-ўзидан бевосита инсоннинг маънавий қиёфаси, турмуш тарзи, умуман жамият тараққиётини белгилай олмайди. Қадриятларнинг ҳолати, аҳамияти, инсонга кўрсатадиган таъсири, унинг истиқболи у ёки бу жамиятдаги мавжуд ижтимоий тузум томонидан олиб борилаётган сиёсат, унинг манфаатлари билан узвий боғлангандир. Буни биз ўзбек халқи миллий қадриятларининг ўтмишдаги ва ҳозирги ҳолатидан яққол кўришимиз мумкин.

Ижтимоий-сиёсий, иқтисодий, маданий-маънавий кадриятларимиз жаҳон ҳамжамиятига элтувчи ишончли восита бўлиб ҳисобланади.

Барқарорлик, тинчлик, миллатлараро тотувлик халқимизнинг буюк ижтимоий-сиёсий кадриятларини ташкил этади. Халқлар ўртасида тинчлик-тотувлик, дўстлик ва ўзаро ҳамкорлик муносабатларини ўрнатиш миллатимизнинг онгига, қонига чуқур сингиб кетган. Ўзбекистон жаҳонда тинчлик ва хавфсизликни сақлаш, тинчликсевар мамлакатлар билан ҳар томонлама ҳамкорлик алоқаларини йўлга қўйиш ҳамда тараққиётга эришишнинг ўзига хос йўлини танлаган. Шунинг учун ҳам унинг жаҳон ҳамжамиятидаги обрў ва эътибори тобора ортиб бормоқда. Барқарорлик, тинчлик, тотувлик — мустақиллик туфайли қўлга киритилган энг катта ютуғимиздир. Шундай экан, бугунги кунда уларни кадрлаш, авайлаб-асраш, ҳимоя қилиш — барчамизнинг энг долзарб, энг олижаноб вазифамиз бўлиб қолмоғи керак.

Маълумки, жаҳон хўжалигига киришда бозор иқтисодиётини шакллантириш муҳим омил бўлиб ҳисобланади. Шундай экан, ҳозирги вақтда бозор иқтисодиёти талабларига тўлиқ жавоб бера оладиган давлатлараро иқтисодий муносабатларни йўлга қўйиш катта аҳамият касб этади. Бу борада Президентимиз томонидан илмий асослаб берилган ва ҳозирги кунда изчиллик билан ҳаётга татбиқ этилаётган иқтисодий ислохотлар стратегияси қўл келмоқда. Ўзбекистон ранг-баранг ер ости ва ер усти бойликларига эга. Республикамизда ўтказилаётган ислохотлар йўли етакчи халқаро иқтисодий ва молиявий ташкилотлар, жаҳон жамоатчилиги, жаҳондаги ривожланган энг йирик мамлакатлар томонидан кенг қўллаб-қувватланмоқда. Ҳозирги вақтда Ўзбекистон кўп томонлама халқаро иқтисодий ҳамкорлик ташкилотлари фаолиятида қатнашмоқда. БМТнинг иқтисодий муассасалари, Жаҳон банки, Халқаро валюта фонди, Халқаро молия корпорацияси, Иқтисодий тараққиётга кўмаклашувчи ташкилот, Халқаро меҳнат ташкилоти, Жа-

ҳон соғлиқни сақлаш ташкилоти кабилар шулар жумласига киради. Республикамиз раҳбарияти Ўрта Осиё ва МДХ билан иқтисодий алоқаларни мустаҳкамлаш, табиий, моддий қадриятларимизни бирга баҳам кўриш соҳасида ҳам катта амалий ишлар қилмоқда. Буларнинг бари жамиятимизнинг жаҳон хўжалигига қўшилиб, иқтисодий юксалишида катта аҳамият касб этмоқда.

Халқимизнинг ранг-баранг ва бой маданияти жаҳон халқлари маданиятининг ажралмас қисмидир. Кўп асрлар давомида шаклланиб, мазкур халқнинг маънавий бойлигини, унинг урф-одатлари, анъаналарини муҳасамлаштирган маънавият айни вақтда умуминсоний қадриятларнинг таркибий қисмини ташкил этади ва шу тариқа у жаҳондаги барча халқларнинг маънавий бойлиги ҳам бўлиб ҳисобланади. Юксак миллий маданият, маънавият ҳамма вақт жаҳон халқларини бир-бирига яқинлаштирувчи восита бўлиб келган ва ҳозир ҳам шундай бўлиб келмоқда. Халқимизнинг маданияти, тили, тарихи, урф-одат ва анъаналари, бой меъморчилик санъати жаҳон халқларида зўр қизиқиш уйғотмоқда.

Миллий маданият, маънавиятимизни минтақавий ва умуминсоний қадриятлар билан яқинлаштириш, жаҳон халқлари билан маданий алоқаларимизни мустаҳкамлаш ва янада тараққий эттириш ҳукуматимиз сиёсатининг муҳим йўналишини ташкил этади.

Юқорида айтилганлардан шундай хулоса чиқариш мумкин: 1) қадриятлар жамиятимизнинг бойлиги, пойдевори. Уни авайлаб-асраш ва оқилона ривожлантириш ҳар бир инсоннинг муқаддас бурчидир; 2) қадриятлар ўтмиш билан бугунги кун ва келажакни боғлайдиган восита; 3) қадриятлар маънавий етук, баркамол инсонни тарбиялайдиган қудратли куч; 4) қадриятлар жамиятимизни жаҳон ҳамжамиятига қўшувчи ишончли восита.

Шунинг учун ҳам қадриятларга ниҳоятда эҳтиёткорлик билан ёндошиб, уларни мазмунан бойитиб, ижодий ривожлантириш давр тақозосидир.

Президентимизнинг “�збекистон XXI асрга интиломда” асарида таъкидланганидек, жамият маънавиятини янада юксалтириш — мамлакатимиз ривожланиш стратегиясининг устувор йўналишларидан бирини ташкил этади. Миллий қадриятларимизни тиклаш ва мазмунан бойитиш жамиятни маънавий юксалтиришда муҳим аҳамият касб этишини ҳаётнинг ўзи яққол кўрсатиб турибди.

АДАБИЁТЛАР

- И.А. Каримов. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари. Т., "Ўзбекистон", 1997 йил.
- И.А. Каримов. Ўзбекистон XXI асрга интилмоқда. Т., "Ўзбекистон", 1999 йил.
- И.А. Каримов. Ҳушёрликка даъват. Т., "Ўзбекистон", 1999 йил.
- Ж. Туленов. Қадриятлар фалсафаси. Т., "Ўзбекистон", 1998 йил.
- Қадриятлар ва ижтимоий тараққиёт. Илмий ишлар тўплами, Т., "Ўзбекистон", 1997 йил.

МУНДАРИЖА

Муқаддима	3
Қадриятлар тушунчаси ва моҳияти	5
Қадриятларнинг асосий турлари	9
Қадриятларнинг жамият тараққиётидаги ўрни	16

Жондор Туленов

МИЛЛИЙ ҚАДРИЯТЛАР ВА ИЖТИМОИЙ ТАРАҚҚИЁТ

На узбекском языке

Издательство "Ўзбекистон", 1999, 700129, Ташкент, Навои, 30

Бадий муҳаррир **Ж. Гурова**

Техник муҳаррир **Т. Харитоновна**

Мусаҳҳиҳ **Ш. Орипова**

Компьютерда тайёрловчи **Е. Гильмутдинова**

Теришга берилди 25.07.99. Босишга руҳоат этилди 12.08.99.
Қоғоз формати 84x108^{1/32}. Шартли бос.т. 1,26. Нашр табоғи 1,0.
Тиражи 2000. Буюртма № 43/6 Баҳоси шартнома асосида.

"Ўзбекистон" нашриёти, 700129, Тошкент, Навоий кўчаси, 30.
Нашр № 90-99

Масъулияти чекланган "ARNAPRINT" жамияти
босмаҳонасида босилди.
702300, Тошкент, Х. Байқаро кўчаси, 51.

Туленов Жондор.

Т 83 Миллий қадриятлар ва ижтимоий тараққиёт.—
Т.: Ўзбекистон, 1999.— 22 б. — (И. А. Каримов
асарлари асосида тайёрланган ўқув қўлланмалар
кутубхонаси).

Сарл. олдида: Ўзбекистон Республикаси олий
ва ўрта махсус таълим вазирлиги Низомий но-
мидаги Тошкент давлат педагогика университе-
ти фалсафа кафедраси.

ISBN 5-640-02650-2

Мазкур рисолада қадриятларнинг моҳияти ва асосий тур-
лари, яқин ўтмишдаги аянчли аҳволи, уларнинг мустақиллик
шарофати билан қайта тикланиши, миллий ва умуминсоний
қадриятларнинг муштараклиги, жамият тараққиётидаги ўрни
каби долзарб масалалар баён этилади.

Рисола олий ва ўрта махсус таълим муассасаларининг та-
лабалари, мазкур масалалар билан қизиқувчи барча китоб-
хонларга мўлжалланган.

Низомий номидаги Тошкент Давлат педагогика универси-
тети Илмий Кенгашининг қарорига биноан нашрга тавсия этил-
ган.

63.6+60.5

№ 305-99

Алишер Навоий номидаги
Ўзбекистон Республикасининг
давлат кутубхонаси.

0301050800 - 72
Т 351(04)99 99